

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTENETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. (1867—1870.) I—XII. 6 kor. 40 fill. — **Második kötet.** (1871—1872.) I—X. 3 kor. 60 fill. — **Harmadik kötet.** (1873—1874.) I—X. 4 kor. — **Negyedik kötet.** (1874—1875.) I—VI. 6 kor. 40 fill. — **Ötödik kötet.** (1875—1876.) I—V. 7 kor. 10 fill. — **Hatodik kötet.** (1876—1877.) I—X. 6 kor. 10 fill. — **Hetedik kötet.** (1877—1878.) I—X. 6 kor. — **Nyolczadik kötet.** (1878—1880.) I—X. 6 kor.

Kilenczedik kötet I. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- s Spanyolország közt. 1787—1790. *Wertheimer Eddétől.* 1 kor. — II. A Limes Dacicus első része. *Torma Károlytól.* 1 kor. 80 fill. — III. Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — IV. A kalendáriumokról. *Jakab Elektől.* 80 fill. — V. Az aquineumi amphitheatrum északi fele. *Torma Károlytól.* 2 kor. — VI. A zámi és obafi apátságok. *Balássy Ferencztől.* 60 fill. — VII. Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elsjéről. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — VIII. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Myskocszy Victortól.* 80 fill. — IX. Marógi élete és munkái. *Bélicray Jónástól.* 1 kor. 20 fill. — X. Az európai vasuti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából. *Wenzel Gusztávtól.* 1 kor. — XI. A paraszt vármegye. *Gyárfás Istvántól.* 60 fill. — XII. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth Bélától.* 40 fill.

Tizedik kötet. I. Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. *Szilágyi Sándortól.* 40 fill. — II. Az 1609-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 60 fill. — III. Forgách Ádám és Báthory Sóna ékszereinek történetéből. *Majláth Bélától.* 40 fill. — IV. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztávtól.* 80 fill. — V. A jászok nyelve és nemzetisége. *Gyárfás Istvántól.* 1 kor. — VI. Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népiéletben. *Kozma Ferencztől.* 60 fill. — VII. A Hajduk kibékítési kísérlete Inánchon 1697-ben. *Majláth Bélától.* 40 fill. — VIII. A Petrarca Codex kún nyelve. *Gyárfás Istvántól.* 1 kor. 20 fill. — IX. I. Rákóczy György első összeköttetései a svédekkel. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — X. Franciaország magartartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királlyal történt találkozással szemben. *Wertheimer Eddétől.* 40 fill.

Tizenegyedik kötet. I. Masolino olasz képiro művei. Irta *Vaisz Ignác.* 20 fill. — II. Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 1 kor. — III. A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban. Dr. *Károlyi Árpádtól.* 80 fill. — IV. Az 1683-ki táborozás történetéhez. *Thaly Kálmántól.* 60 fill. — V. Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. *Wenzel Gusztávtól.* 80 fill. — VI. Bethlen Gábor fehérvári síremléke és alapítványai. *Szilágyi Sándortól.* Ára 20 fill. — VII. Egy állítólagos római

A MAROSVÁSÁRHELYI

EV. REF. ISKOLA

XVII. SZÁZADI TÖRVÉNYEL.

BÉKEFI REMIG

LEV. TAGTÓL.

(Felolvasta a Magyar Tud. Akadémia II. osztályának 1900. évi január 15-iki ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1900.

I. FEJEZET.

A marosvásárhelyi ev. ref. iskola szervezete a
XVII. században.

I.

A törvény története és forrása. — Székely-Vásárhely (Forum Sicularum¹⁾), mai nevén Maros-Vásárhely (Agropolis²⁾) ősi idők óta főhelye a székelységnek hazánk keleti részében. Mint a magyarság keleti őrszeme mindig fontos feladatot oldott meg a nemzeti érdekek szolgálatában. Már ezért is méltán irányul rá figyelmünk történelmi vizsgálódásaink közben.

A katolikus vallás intézményei a középkorban Maros-Vásárhelyt is meghonosodtak. A szerzetesek közül itt a ferenczrendiek³⁾ telepedtek meg. A hitújítás (reformatio) azonban őket is kizavarta otthonukból. Kolostorukat már az 1556-iki erdélyi országgyűlés iskolának rendeli;⁴⁾ s a következő évben (1557.) Izabella királyné beleegyezik, hogy a ferenczrendiek kolostorát iskolává alakítsák át.⁵⁾

A hitújítás is az iskolát az egyház elősarnokának tekintette s rá kiváló gondot fordított. Intézményszerűleg szervezte, fennállását biztosítani iparkodott, fejlesztéséről meg hűségesen gondoskodott. Egyetemes tapasztalatait a helyi és korviszonyok szerint értékesíti; kipróbált intézményeit meg a szükség vagy a feladat arányában lépteti életbe. Hiszen csak egy évvel ezelőtt volt szerencsém a tek. Akadémia előtt kimutatni, hogy a sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényeit nemcsak

¹⁾ Szabó Károly: Székely Oklevéltár. I. k. 51., 67., 76. l.

²⁾ Ezen műben: III. Fejezet. Cíjm.

³⁾ Szabó Károly: Székely Oklevéltár. I. k. 148. l.

⁴⁾ Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. II. k. 6. l.

⁵⁾ U. o. II. k. 74–75. l.

ezen iskolának régibb, hanem Wittemberg, de különösen az Alsó-Palatinatus iskolai törvényeiből is merítették; ¹⁾ s hogy a debreczeni ev. ref. főiskola törvényeit a wittenbergi egyetem 1571-iki, a debreczeni régibb és a sárospataki 1621-iki iskolai törvényekből alkották meg.²⁾

Ily vizsgálatok segítségével tudhatjuk csak meg, hogy művelődési és egyéb intézményeinket kiktől, mikor és hogyan vettük át? miként illesztettük be saját fejlődésünk keretébe? hogyan s a magyar felfogásnak mekkora önállóságával alkalmaztuk hazai viszonyainkhoz? s itthon mily útakon-módokon és minő kapcsolatok révén terjesztettük tovább és alakítottuk át?

1898. június havában Maros-Vásárhelyt az ev. ref. collegium könyvtárában végzett tanulmányaim közben részletesen átvizsgáltam a híres *Csulai-féle* anyakönyvet is.³⁾

Ez negyedréti kézirat, 256 lappal, hőkötésben. Bibliographiailag *Konez József* ismertette.⁴⁾ A kéziratot a marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtára 4084. sz. a. őrzi.

A kézirat 9-ik lapján olvassuk: »*Leges scholae Marosvasarhelyinae.*» Már a cím jelzi, hogy itt a marosvásárhelyi iskola törvényeivel van dolgunk. Ezek a kézirat 36-ik lapjáig terjednek bezárólag.

A kézirat s benne a törvény létezése nem volt ismeretlen; nem kellett tehát fölfedezni. De másrésről tény, hogy a törvény *eredeti szövege* még ma sincs kiadva.⁵⁾ Pedig mind tárgya, mind provenienciája, mind kapcsolata igen becses művelődéstörténeti forrássá avatja. Ezen értékes kutfő megmentése,

¹⁾ *Békefi Remig*: A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei. 3—8. l.

²⁾ *U. az.*: A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. 3. l.

³⁾ E helyütt is hálás köszönetemet fejezem ki *Konez József* könyvtárnok úrnak azon sokszoros szívességeért, melylyel Maros-Vásárhelyt folytatott kutatásaim alkalmával irányomban volt.

⁴⁾ *Konez József*: A marosvásárhelyi hely. hitv. főtanodai könyvtár ismertetése. (Magyar Könyvszemle. 1879. 320—321. l.)

⁵⁾ *Konez József*: A marosvásárhelyi ev. ref. collegium története című jeles munkájában (67—79. l.) a törvényt szó szerinti magyar fordításban közli. Ugyanez a közlés megjelent a marosvásárhelyi ev. ref. collegium 1883/84-iki Értesítőjében is.

eredeti szövegének közöltevése és feldolgozása kötelesség. Jelen értekezésemmel ezt akarom teljesíteni.

A Csulai-féle anyakönyvben levő marosvásárhelyi iskolai törvények története igen érdekes.

Az anyakönyv táblájának belső lapján latin nyelven ezt olvassuk: Ezen könyvet a marosvásárhelyi iskola használatára küldi Csulai György, az erdélyi református egyházak superintendense.¹⁾ Ebből tehát annyi kitűnik, hogy az anyakönyv akkor került Maros-Vásárhelyre, midőn Erdélyben Csulai György volt a superintendens. Ez az idő pedig a XVII. század ötvenes éveire, 1650—1660-ra esik.²⁾

De még közelebbről is meghatározhatjuk az anyakönyv átküldésének időpontját. Az anyakönyv első levele ily értelmű latin szöveget tartalmaz: A marosvásárhelyi iskola könyve, melybe a tanítók és tanulók neveit jegyzik be. Az Úrnak 1653-ik évében, márczius 4-ikén.³⁾ Csulai tehát az anyakönyvet 1653. márczius 4-ike után nem küldhette Maros-Vásárhelyre. S így, ha Csulai csakugyan 1650-től kezdve volt superintendens, akkor az anyakönyv átküldése 1650-től 1653. márcz. 4-ikéig bezárólag mehetett végbe. Sőt mivel a rectorok és a tanulók nevét Csulai anyakönyvébe már 1652. ápril 4-ike óta beírták, az anyakönyvet Csulai Maros-Vásárhelyre az 1650-től 1652. ápr. 4-ig terjedő időközben küldhette.

Fontos kérdés, hogy a Csulai anyakönyvben levő marosvásárhelyi törvények keletkezéséről mit tartsunk?

Konez József az érdem, hogy e kérdésre ma már oly felelet adható, melynek igazsága kétségbe vonhatatlan. Ő ugyanis a marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtárában fölfedezte Basirius Izsáknak, a gyulafehérvári ev. ref. főiskola egykori jeles tanárának, 1657-ben, Gyula-Fehérvárott kiadott tanrendszereből a címlapot, melyen ezt olvassuk:

¹⁾ A szöveg eredetije így hangzik: »Mittit hunc librum in usum scholae M. Vásárhelyen, Georgius Csulai superintendens Ecclesiarum Reformatarum in Transilvania existentium.«

²⁾ *Konez József*: A marosvásárhelyi evang. reform. collegium története. 66. l.

³⁾ »Liber scholae Marus-Vásárhelyensis, in quo nomina docentium et discipulorum annotantur. Anno Domini 1653. die 4-a mensis martii.«

SCHEMA PRI-
MUM GENERALE

Sive

FORMA STUDIO-
rum Albensium

Pro hoc Anno Domini M.DC.LVII

ALBAE JULIAE.

Excudebat Martinus Major Coronen-
sis Celsissimi Transylvaniae Principis
ac Scholae Typographus.¹⁾

Ez a fölfedezés már magában véve is értékes; mert eddig a »Schema«-nak csak egyetlen egy példánya volt ismeretes, mely az oxfordi Bodleán könyvtárban van meg. Ezt az unicumot a nagyenyedi Bethlen főiskola elüljárósága legújában fénynyomatu facsimilében több példányban kiadta, s így a nagybecsű kincset mindenkinek hozzáférhetővé tette.

Koncz József fölfedezése azonban különösen a marosvásárhelyi törvények eredete szempontjából fontos. Mert a megtalált címnap második oldalán latinul ezt az érdekes dolgot olvassuk: A scholasticus (tanuló) szó meghatározása. Vétetett ezen (gyula-)fehérvári iskola régi törvényének hatodik pontjából, hogy a tanulók kötelességét, rendjét és célját mind lélekben, mind szemekkel örökké megfigyeljék. A tanuló istenileg arra rendelt személy, hogy az Istenről szóló tudományt, a szépművészeteket s az egyházban és az államban használandó nyelveket megtanulja.

A fölfedezett címnap második oldalán levő szöveget *Koncz József* így közli:

¹⁾ Ezen címnap facsimilejét — és pedig mind a két oldalt — kiadta *Koncz József* »A marosvásárhelyi ev. ref. collegium története« cz. művében. 561. és 562. l.

(:2:)

DEFINITIO VER(BI)

SCHOLASTICI.

*Ex lege VI. Antiqua huius Universitatis
Scholasticæ Albensio desumpta, uti Studio(so)
rum Officium, Ordo atque Scopus ipsorum(m)
cum animis, tum etiam Oculis
observentur perpetuo.*

SCHOLASTICU(S)

est Persona Divinitus in hoc Ord(i)
nata, ut *Doctrinam de Deo*, bonas d(e)
inde *Artes et Lingvas* Ecclesiae et
Rei-publicae profuturas
*perdiscat.*¹⁾

Ezen helyből megtudjuk, hogy Basirius Izsák a »scholasticus« definitióját a »Schema«-ban a gyulafehérvári iskola régi törvényeinek hatodik (VI.) pontjából vette.

Ha ezen pontot a marosvásárhelyi iskola hatodik pontjával összehasonlítjuk, meggyőződünk a két szöveg azonosságáról.

Így most már egyszerű az okoskodás. Mivel a gyulafehérvári régi törvények *hatodik pontja* egészen megegyezik a marosvásárhelyi törvények *hatodik pontjának* szövegével — többnek az összevetésére meg nincs alkalmunk, mert a gyulafehérvári törvények közül többet közvetlenül nem ismerünk, — ezen egy hasonlósági eset alapján, a mely azonban nemcsak tartalmi, hanem még sorozati tekintetben is megvan, merészség és túlzás nélkül megalkotható az inductio, melynek veleje

¹⁾ *Koncz József*: A marosvásárhelyi evang. reform. collegium története. 562. l.

az, hogy a marosvásárhelyi törvények azonosak a gyulafehérvári régi törvényekkel. Ezt a tényt legelőször Koncz József mondotta ki.¹⁾

Midőn ezen azonosságot hangoztatjuk, félreértés elkerülése végett kiemelem, hogy az azonosság nem az említett »Schema«-ra, de még azon gyulafehérvári iskolai törvényekre sem vonatkozik, melyeket Alstedius János, Bisterfeld János Henrik és Piscator Fülöp Lajos 1630-ban készítették;²⁾ hanem a gyulafehérvári ev. ref. iskolának 1630 előtti törvényeire terjed ki.

De ha így van a dolog, akkor még egy másik kérdés vár megfajtásra. S ez az: Miként lehet az, hogy Csulai, az erdélyi ev. ref. egyházak superintendense — a ki bizonyára azon volt, hogy a felügyelete alatt álló iskolák lényegileg azonos törvények szerint éljenek — 1650. és 1652. ápr. 4-ike között olyan törvényt küld a marosvásárhelyi iskola részére, a mely Gyula-Fehérvárott már 1630-ban érvényét veszítette?

A felelet egyszerű. A gyulafehérvári iskolát Alstedius, Bisterfeld és Piscator magasabb fokozatúvá szervezték; tehát a törvényeket is át kellett alakítani és az új viszonyokhoz alkalmazni. Nyíltan ki is mondják, hogy ezen új (1630.) törvényeket a heidelbergi akadémia, a heidelbergi iskola és a mi fehérvári collegiumunk anyakönyveiből állítottuk össze.³⁾ Szóval a régibb iskola törvényeiből természetesen csak azt tartották meg, a mi az új, magasabb iskolához is illett; a többit pedig Heidelbergtől kölcsönözték.

Így tehát érthető, sőt egészen természetes, hogy Csulai még 1650—1652. ápr. 4-ike között is Maros-Vásárhelyre a gyulafehérvári iskolának 1630. előtti törvényeit küldi meg.

¹⁾ Koncz József: A marosvásárhelyi ev. ref. collegium története. 564. l.

²⁾ Szabó Károly: A gyulafehérvári Bethlen-féle főtanoda szervezeti szabályzata. (Történelmi Tár. 1879. 797—805. l.) Koncz József: A fehérvári főiskola történetéhez. Articuli concernentes illustrem Transilvaniae scholam. (Tört. Tár. 1884. 200—201. l.)

³⁾ »Leges, quae ex academia Heydelbergensi, illustri schola Heydelbergensi et huius nostri collegii Albensis matriculis in eam ordinem a nobis redactae sunt, principali auctoritate confirmare oportebit.« 17-ik pontja az »Articuli concernentes illustrem Transilvaniae scholam«-nak. (Történelmi Tár. 1884. évfoly. 201. l.)

Ezek a törvények azonban — az egyöntetőség révén — nemcsak Maros-Vásárhelyre, hanem a szászvárosi ev. ref. Kún-collegiumba és Székely-Udvarhelyre is eljutottak, többekévébbé átváltozott alakban.

Törvényeinket — a marosvásárhelyieket — összehasonlítottam a szászvárosi ev. ref. Kún-collegium XVII. századi törvényeivel¹⁾ s azt tapasztaltam, hogy több törvénytörzset szóról szóra, tehát teljesen megegyezik egymással. Értekezésem második fejezetében pontról pontra feltüntettem a két törvény egyező pontjait. Ezek egybevetése után ma már előttünk áll a tény, hogy Szászvárosra is vagy egyenesen a marosvásárhelyi, vagy a mi valószínűbb, a régi gyulafehérvári törvényeket ültették át.

A székelyudvarhelyi ev. ref. collegium csak 1670-ben keletkezett. S így egész természetes, hogy szervezésénél a már félszázadnál is idősebb gyulafehérvári törvények csak irányadókul szolgálhattak; a részleteket azonban már más forrásból merítették.²⁾ Érdekes azonban, hogy a székelyudvarhelyi ev. ref. collegium 1682-iki törvényeinek mindjárt a kezdetén a tanuló (scholasticus) meghatározása, egy-két mellékes szó leszámításával, teljesen megegyezik a gyulafehérvári és a marosvásárhelyi iskola törvényeinek ide vágó³⁾ helyével.⁴⁾ De meg a

¹⁾ Az összehasonlításnál a szászvárosi törvények azon kiadását használtam, melyet Dr. Borecs Mihály tett közzé a szászvárosi ev. ref. Kún-collegium 1893/94-iki értesítőjében. 5—27. l.

²⁾ A székelyudvarhelyi ev. ref. collegium 1682-iki Törvényeit Gönczi Lajos pontos kiadásban közli latinul s parallel adja a magyar fordítást is ily czím alatt: »Leges scholae orth. Udvarhelyianae denuo descriptae Anno 1682 die ultimo Octobris. Rectore ac Moderatore Supremo ejusdem Scholae Johanne Rozgoni.« (Gönczi Lajos: »A székelyudvarhelyi ev. ref. Collegium multja és jelene«, a collegium 1894/95. évi iskolai értesítőjében. 65. l.)

³⁾ »Scholasticus Studens: Est persona divinitus ad hoc ordinata, ut doctrinam de Deo, bonasque artes lingvasque Ecclesiae et Reip. profuturas in obedientia Moderatoribus debitè perdiscat. (Gönczi Lajos: U. o. a törvény bevezetésében.)

⁴⁾ Egész szigoruan véve tehát, nem állja meg a helyét Gönczinék az a vélelménye, hogy »az udvarhelyi iskola törvényei sem szövegben, sem beosztásban nem egyeznek meg... a marosvásárhelyi iskola törvényeivel sem« (U. az. U. o. 64. l.)

székelyudvarhelyi iskolai törvény alap gondolatait sokszor ugyanazon szavakkal megtaláljuk a marosvásárhelyi törvény pontjaiban. Szóval ezek hatását a székelyudvarhelyi törvényekre tagadni nem lehet. Csak hogy ezek más kornak az alkotásai, fejlettebbek, rendszeresebbek és sokkal bővebbek, s bennök gazdagabb forrásnak az anyaga is megjelenik.

Mindezt összegezvén, tényül mondhatjuk ki, hogy a *marosvásárhelyi XVII. századi iskolai törvények*¹⁾ azonosak a *gyulafehérvári ev. ref. főiskola 1630. előtti törvényeivel* s ezek *Erdély egyéb ev. ref. iskoláinak — Szászváros és Székely-Udvarhely — törvényeire is hatással voltak.*

Ha a marosvásárhelyi törvényeket összehasonlítjuk a sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki²⁾ és a debreczeni ev. ref. főiskola 1657-iki törvényeivel,³⁾ meggyőződünk, hogy a marosvásárhelyi törvények minden egyes eszméje és rendelete sokkal bővebben és rendszeresebben megvan a sárospataki, s különösen a debreczeni törvényekben. Ebből nem az következik, hogy Sárospatak és Debreczen a marosvásárhelyi törvényekből merített; hanem hogy mind a három iskolának legősibb törvényeit ugyanegy forrásból, a wittenbergi törvényekből vették át.

A marosvásárhelyi törvények rövid idő alatt néhány ponttal meg bővültek, miként a Gidófalvi Balázs által leirt törvény szöveg mutatja.⁴⁾ S minthogy a törvény az oktatás rendszerére nézve keveset tartalmaz, hamarosan ki kellett egészíteni tantervvel és tanrenddel. Ezeket Fogarasi Mátyás készítette meg 1663-ban.⁵⁾

II.

Tanerők, tantárgyak és tanrendszer. — Az iskola vezetője a *rector*, vagyis az iskolamester. Kivüle tanít még az

¹⁾ Ezen műben: II. Fejezet.

²⁾ *Békefi Remig*: A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei 44—78. l.

³⁾ *U. az.*: A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. 79—117. l.

⁴⁾ Ezen műben: IV. Fejezet.

⁵⁾ Ezen műben: III. Fejezet.

ifjúság kebeléből választott *collaborator*,¹⁾ a kít a törvény *praecceptor*nak is nevez.²⁾ Ez a tanító, vagy a mint ma neveznök, segédtanító.

Kivülök voltak *magán-tanítók* is. A tanulók között vannak gyermekek és ifjak (*pueri et adolescentes*). — Ezek tanításával és gondozásával a *rector* egyik-másik növendékét bizza meg. A *rector* akarata és megbízása nélkül senki sem fogadhat fel tanulókat tanítás czéljából, se túl nem adhat rajtok. A ki ellenkezőleg cselekszik, a tanulót elveszik tőle és még 20 denárt fizet.³⁾ A törvény fennen hirdeti, mily kedves Isten előtt az, midőn egyik tanuló a másikat tanítgatja és irányítgatja. Meg is hagyja, hogy az ilyen tanulók szorgalmasan és hűségesen tanítsák azokat, a kiket rájok bíztak; a leczkét napjában négyszer kérdezzék ki tőlük; a fegyelmezésben mérséklettel járjanak el, de azért ne legyenek túlságos engedékenyek, mert ez által a tunyaság útját készítenék elő.⁴⁾ Különösen legyen gondjuk a *Miatyánk*, a *Hiszkegy*, a *tízparancsolat*, az *asztali áldás* és más *callások gyakorlatok* betanítására és a *vasárnapi evangélium megmagyarázására*, mert a mulasztás arányában kijár a büntetés. Ha pedig a gyermek ellenkezik vagy csintalankodik, testi ereje és természete szerint, vesszővel verik meg.⁵⁾

Nyilvános előadás van reggel és délután. S míg az tart, az iskolahelyiségből senki sem távozhatik.⁶⁾ A tanulókat az iskolából a *rector* vagy a *collaborator* egyszerre cserzti haza, a mint a tanítás ideje bevégeződik. Más ebbe nem szólhat és ennek ellenére nem cselekedhetik. S ha igen, megsérti magát az iskolát, főleg a *rectort*.⁷⁾

A tanév befejezése előtt senki sem vehet búcsut az iskolától, de akkor is csak a *rector* engedelmével. S midőn

¹⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhely. XI.

²⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhely. XII.

³⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. VI.

⁴⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhely. X.

⁵⁾ II. Fej. Poenae transgressorum VII.

⁶⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhely. V.

⁷⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhely. XI.

távozik, rövid búcsubeszédet tart. A ki ezeket figyelmen kívül hagyja, 25 dénárt fizet.¹⁾

A törvény a tanulót olyan lénynek tekinti, akit az Isten arra rendelt, hogy a *hittudományt* (doctrinam de Deo), a *szépművészeteket* (bonas artes) és az egyházban s az államban használandó *nyelveket* megtanulja. A tanuló tehát soha se feledje el, hogy minő ezélt kell elérnie.²⁾

A törvény e szerint a hittudományt, a szépművészeteket s az egyházi és állami életben szükséges nyelveket írja elő tantárgyakul. Megkívánja, hogy a tanuló mindig jelen legyen — és pedig nem ásitozva — a nyilvános előadásokon, a vizsgálatokon, az ismétlések felmondásán és vigyázzon az egyes gyakorlatokra, — minők a stýlgyakorlatok, a latin beszédgyakorlatok és ezek beemlézése; mert ez a három a tanulók előhaladásának legbiztosabb eszköze.³⁾

A ki egy előadást mulaszt el, 3 dénárt; a ki a vizsgálaton nincs jelen, 4 dénárt; az ismétlés elmulasztója 8 dénárt; a ki a magyar stýlgyakorlat, vagyis dolgozat felolvasását hanyagolja el, 2 dénárt; a ki nem fordít tőle telhetőleg pontosan, 4 dénárt; a ki a beszédje tárgyát nem olvassa fel, 4 dénárt; a ki beszéde anyagát bővebben nem dolgozza ki, vagy nem fordítja híven latinra, vagy pedig, ha beszédjét nyilvánosan kellene előadnia, és ezt nem teszi, 15 dénárt; a ki meg a vitatkozást mulasztja el, akár támadó, akár védőfél, 10 dénárt fizet.⁴⁾

Ezekből kitűnik, hogy megvoltak a *stýlgyakorlatok*, a *latin beszédgyakorlatok*, a *fordítások*, a *vitatkozás* és a *feladat kikérdezése*.

A tanulók azonban a latin nyelvet — legnagyobb kárukra, mondja a törvény — elhanyagolták. Ezen akarnak segíteni a törvényhozók, midőn így rendelkeznek: Komolyan megparancsoljuk, hogy a *latin nyelvet* mindegyik tanuló minden nap és minden órában úgy használja, hogy legalább

¹⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhely. IX.

²⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhely. VI.

³⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhely. VI. és Poenae transgressorum. IV.

⁴⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. IV.

némi készségre tegyen szert a latin beszélgetésben. A ki ez ellen vét, minden hibáért egy dénárt fizet. A ki pedig makaeszkodik és *fecsegő magyarnak* (garrulus ungaricus) bizonyul, tette minősége szerint bünhődik, ha csak fontos ok ki nem menti.¹⁾

Nem véletlen dolga, hogy törvényünk ezen kérdésben nem tartalmazza azon pontot, melyet a szászvárosi ev. ref. Kún-collegium törvényei között találunk. Csulai hazafias érzülete nem juttathatott helyet az általa küldött törvényben olyan pontnak, mely az *anyanyelvű, vagyis a magyar beszédben minden parasztságnak és sötét-fejűségnek mélységes forrását látja, a honnét leggyakrabban a gyűlötségre, gyűlölködésre, szitkozódásra, átkozódásra és más efféle méltánytalanságra a legbőségesebb beszéd tárgy kerül ki.*²⁾

Míg törvényünk a vallásos és erkölcsi nevelés, a tanuló ifjuság helyzete és hivatalai ügyében elég részletesen intézkedik, magáról az oktatásról és ennek rendszeréről — mint láttuk — szűkmarkuan emlékezik meg.

Ezen hiányon akart segíteni *Fogarasi Mátyás* rector, a ki a marosvásárhelyi iskola részére 1663-ban ezt a tantervet és tanrendet készítette:

Osztálya négy van az iskolának: A kezdőké (classis rudimentaria), az etymologusoké (classis etymologica), a syntaxistáké és poétáké (classis syntactica et poëtica) és végül a rhetorok, logikusok és theologusok osztálya (classis rhetoricae, logicae et theologicae).

A *kezdőknek* (classis rudimentaria) az előadás reggel 7 órakor kezdődik. Felmondják a »Rudimenta«-kat és a bölcsék jelesebb mondásait. 10 órakor vége az előadásnak. Délután meg téli időben 2, nyáron 3 órakor van az előadás kezdete. Ekkor írásbeli dolgozatot írnak, a mely fordítás latinból magyarra.

¹⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. V.

²⁾ »Quotidianum et vernaculum sermonem, tanquam profundum omnis rusticitatis et obscuritatis fontem, unde saepissime ad odium, contumelias, convitia, maledictiones et alias huius generis iniurias, amplissima eloquenti materia suppeditatur, severe tam domi, quam foris prohibemus.« (A szászvárosi ev. ref. Kún-collegium Értesítője az 1823/24. tanévről. 23. l. IX. p.)

Ezután a dolgozatot ki is javítják; majd meg kérdezés következik. 5 órakor a tanítás befejeződik s a tanulók haza térnek. Szerdán és szombaton a felelést vitatkozás követi.

Az *etymologiai* osztályban (classis etymologiae) ugyanakkor van előadás, mikor a kezdőknél, de más teremben. Itt Terentiust (Christianus) tárgyalják fő tekintettel az etymológiára. Ugyancsak Terentiusból veszik, az etymologia begyakorlása végett, azon magyar nyelvű írásbeli dolgozat tárgyát is, melyet délután 2 órakor készítenek s nyomban utána ki is javítanak. Ezután az előadás végéig a kérdezés folyik.

A *syntacticák és poéták* osztályában (classis syntactica et poetica) télen reggel 5, nyáron meg a templomból kijövet. 7 órakor kezdik az előadást. A mondattan és poética szabályait Vergilius (Evangelisans) művén gyakorolják be. Magyar stylusgyakorlat délután van, télen 4, nyáron 2 órakor.

A *legfelső*, vagyis a *rhetorikai, logikai és theologiai* osztályban (classis rhetorica, logica et theologica) különböző napokon különböző tárgyakat adnak elő. *Hétfőn és kedden* rhetoricával kezdik s logicával folytatják. *Szerdán* reggel 8 órakor logikai vitatkozás; délután 4 órakor görög nyelv, a midőn is az új-szövetség valamelyik fejezetét magyarázzák latinra fordítva. *Csütörtökön és pénteken* reggel 8—9-ig Amelius theologiját magyarázzák; szombaton meg ugyancsak reggel 8—9-ig theologiai vitatkozások vannak, a melyekben természetesen részt vesznek a kérdés támadói és védői. *Szombaton* délután 4 órakor zsidó nyelvi óra van, a mely alatt Dávid zsoltárait zsidó nyelven olvassák és magyarul értelmezik. S a mint ezzel végeztek, szavalni kezdenek Vergiliusból (Evangelisans), Terentiusból (Christianus) és Cicerónak ex Officiis című művéből. Vasárnap délután a tanulók egyike beszédet (concio) tart s ezután általános hitelemzés (catechisatio) következik.¹⁾

Ez a tanterv és tanrend nemcsak a papiroson volt meg, hanem életbe is lépett. Maga Fogarasi Mátyás rector mondja,

¹⁾ III. Fej. Szó szerinti magyar fordításban közölte *Köncz József*

»A marosvásárhelyi ev. ref. Collegium története.« 88—89. l.

hogy Maros-Vásárhelyt e szerint tanítottak¹⁾ mindaddig, míg a jobb tanítványok vele együtt búcsut nem vettek az iskolától 1665. ápr. 23-án.²⁾

III.

Vallásos és erkölcsi nevelés. — Az iskolának minden egyes polgárától — legyen ez akár bennlakó alapítványos (alumnus domesticus), akár külső (peregrinus) — komolyan elvárják, hogy az Isten iránt köteles jámborságról soha meg ne feledkezzenek, életüket úgy rendezzék be és cselekedeteiket úgy irányítsák, hogy ezek az Isten dicsőségére váljanak,³⁾ — miként az Írás mondja: »Mindent az Isten dicsőségére cselekedjete;«⁴⁾ és »úgy világoskodjék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy . . . dicsőítsék Atyátokat, a ki a mennyekben vagyon.«⁵⁾

Hogy valaki csakugyan jámbor, Isten és az emberek előtt a vallásos összejövetelek alkalmával igazolhatja. Ilyen számba mennek a szent beszédek, a zsoltárok, a vallásos énekek, a reggeli és esti könyörgések, a temetésre kivonulás és a nyilvános előadások; hiszen ezen összejövetelek alapja és végső célja az Isten dicsősége és dicsőítése.⁶⁾ Szeresse és kedvelje tehát ezeket mindenki s legyen jelen rajtuk szívesen és gyakran.⁷⁾

Az istenitisztelekre illedelmesen és jámbor arccal vonuljanak, a mint ez az iskolához illik. A vallásos kötelemeket világias, különösen pedig tisztátalan gondolatoktól ment lélekkel, alázatos és szerény tekintettel, nem pedig ide-oda nézgetve és kihívólag végzi kiki a maga helyén. E közben senkit sem zavarnak és meg nem sértenek. Így kifejeződik az Isten

¹⁾ Fogarasi Mátyás Maros-Vásárhelyt rector volt 1662. máj. 22-től 1665. ápr. 23-ig. (*Köncz József*: A marosvásárhelyi hely. hitv. főtanodái könyvtár ismertetése a Magy. Könyvszemle 1879. 320. l. 2. jegyz.).

²⁾ III. Fejezet. A tanterv és tanrend záradéka.

³⁾ II. Fejezet. Leges scholae Maros-Vásárhelyinae nunc denuo recollectae. I.

⁴⁾ Szent Pál levele a korintusiakhoz. 10. rész. 31. vers.

⁵⁾ Máté evang. 5. rész. 16. vers.

⁶⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhelyinae. II.

⁷⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhelyinae. III.

iránti vallásosság és nem nyílik senkinek alkalmá a megbotránkozásra és az iskola megszólására.¹⁾ Senki se restelje az Isten dicsőítésére kinyitani a száját; mert legyen arról meggyőződve, hogy nem valamely világi uralkodó előtt áll, hanem a Mindenható előtt, a ki a szívek és vesék vizsgálója, és az angyalok előtt, a kik mindig készen vannak, hogy az ő parancsait teljesítsék.²⁾

A melyik tanuló az iskolai estéli könyörgést elmulasztja, 2 denárt fizet; ha pedig az illető előimádkozó, 4 denárral bünhődik.³⁾ A ki meg a karban hétköznap nem jelenik meg, 3 denárt fizet; ha pedig vasárnap hiányzik, 5 denár a büntetése.⁴⁾

Jellemző és a törvényhozók lelkületét hiven visszatükrözi az a felfogás, mely az iskolát a vallásos érzület veteményes kertjének tekinti s feladatául az Isten dicsőségét jeleli vala meg. Ideális kor ez, mely hitt s a vallás intézményeiért a hívő ember érzületével lelkesedett.

Elvárják, hogy a tanuló jámbor és erkölcsös életet éljen. Csak az szabad, a mi tisztességes és a mit a törvény megenged.⁵⁾ Kinek-kinek a társalgása is olyan legyen, minő a tanulóhoz illik; vagyis jámbor, vallásos, szerény és tisztességes. E tekintetben különösen a városban legyenek óvatosak, mert itt a hány a néző, annyi az erkölcsbíró. Miért is mindenki nagyon vigyázzon, hogy a könnyelmű és haszontalan beszéd és tagjártatás miatt se rajta, se az iskolán meg ne botránkozzanak.

Tilos a piacon csak azért sétálgatni, hogy mások nézegessék. Magán házakba nem mehetnek látogatóba. Éjjelre senki sem maradhat kinn az iskola falain kívül. Így a rosszaságra nincs alkalom, az iskola hírneve nem kerül gyanuba, a tanulmányokban meg sikeresebb lesz az előhaladás.⁶⁾ A mely tanuló az éjjelt az iskolán kívül engedelem nélkül és tisztesség-

¹⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhelyinae. IV.

²⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhelyinae. III.

³⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. IV.

⁴⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. II.

⁵⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhelyinae. VII.

⁶⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhelyinae. V.

telenül tölti, első ízben 5, másodízben 50 denárt fizet; harmadik esetben meg eltávolítják az iskolából. Kegyelemnek azonban van helye. Ha tudniillik a rector az ügy megvizsgálása közben arról győződik meg, hogy az illető tanuló a körülmények vagy a szükség kényszerítő hatása alatt cselekedett és tisztességes helyen tartózkodott, — saját belátása szerint enyhítheti a szigorú büntetést.¹⁾

A ki a rector tudtán kívül valamely faluba kirándul és az éjet itt tölti, annyi 25 denárt fizet, a hány éjjel távol volt az iskolától. Ha pedig valamelyik tanuló a praeceptortól bizonyos ideig engedelmet kapott az iskolából való távozásra, de a kitűzött időre nem tér vissza, — az eljárás a következő: Ha három napig késik, még nem büntetik meg. Három napon túl azonban minden egyes napi késedelemért egy-egy denárt fizet.²⁾ Az ellenőrzést e tekintetben a contrascriba végzi.³⁾

Tilos az éjjeli mulatozás, a zene-bona, a veszekedés, a perlekedés, az egyenetlenkedés, a házsártoskodás, a haszontalan szerelmi integetés s a gyalázatos és irtózatosszítkozódás; mert ezek az iskolának nem válnak becsületére. S a ki ezeket mégis elköveti, a Mindenható haragját vonja magára; ezenkívül a rector is föltétlenül megbünteti. Sőt, ha szükséges, a világi hatóság is elbánik vele.⁴⁾

Tilos a tolvajlás, a zsákmányszerzés, a gyujtogatás, a játék, a zene, az illedelmetlen lármázás, mely másokat a tanulmányokban zavar, a kertek és szőlők fosztogatása, az éjjeli lakmározás — főleg az iskolán kívül, — az iskola épületeinek megrongálása, a városban csavargás, mivel ezekből rendszerint sok baj származik. A ki ezen tilalomra nem hajt, megfelelő büntetésben részesül.⁵⁾ A ki az iskola kerítésén jár át, első esetben 5, másodszor 50 denárt fizet, harmadszor meg eltávolítják.⁶⁾

¹⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. I.

²⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. XII.

³⁾ II. Fej. Officiá Contraseribae. IV.

⁴⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhelyinae. VII.

⁵⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. VIII.

⁶⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. I.

A törvény általában tiltja a szitkozódást, mivel szerény és nemeslelkű ifjakhoz nem illik. Leginkább azonban azon ördögi káromkodás ellen kel ki, melyet az Isten ellen szoktak szórni. S a ki mégis így káromkodik, első és második esetben 25 denárt fizet, s a rectortól és az egész ifjúságtól (coetus) rövid beszédben és nyilvánosan kér bocsánatot; harmadszor pedig megvesszőzés után eltávolítják a tanintézetből.¹⁾

Az általános határozatok megalkotása után a törvény készítői magas felfogással kijelentették, hogy a törvény pontjai minden egyesre kötelezők; senki büntetlenül nem marad, ha ellenőkre cselekszik.²⁾ Mert tudták Szent Pállal, hogy jó a törvény, ha valaki helyesen él vele. S a törvényt nem az igazak, hanem a gonoszok és engedetlenek, az istentelenek és bűnösök, a vétkesek és förtelmesek, az atya- és anyagyilkosok, az emberölők, a fajtalanok, a férfiparáznák, az emberrablók, a hazugok, a hamisesküvők és a miatt hozták, a mi még az igaz tudományyal ellenkezik.³⁾

IV.

Tanulók. — Midőn valamely tanuló az iskola tagjai közé akart lépni, megjelent a rectornál, a nevét bejelentette, az iskola törvényei iránt engedelmisséget fogadott és ezeket sajátkezüleg aláírta. Igazán nemes és önérzetes hang csendül meg a törvénynek ezen pontjában, midőn a törvényhozók így szólnak: A kik a marosvásárhelyi iskola kiváltságainak, jótéteményeinek, magán és nyilvános előnyeinek most, vagy a jövőben részesei akarnak lenni, ne csak egyszerűen jelentsék be a nevüket a rectornál üres szóval és az engedelmisség eltűnő ígéretével: hanem ezen törvényeket saját kezökkel írják alá, — komolyan elvárjuk. S ezt a hatalmat, melyet elöljáróink ruháztak ránk, ezennel nyilvánosságra hozzuk.⁴⁾

¹⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. XI.

²⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. XII.

³⁾ Szent Pál I. levele Timotheushoz. I. rész. 8—10. vers. — idézve a törvény homlokán. (Ezen műben: II. Fej.)

⁴⁾ II. Fejzet. A törvény záradéka és II. Fej. Leges schol. Maros-Vásárhely. IX.

A kit fölvettek az iskolába, az 1674 óta ilyen fogadást tett: Én N. N., a kit a marosvásárhelyi iskola polgárai közé fogadtak, szentül megígérem a törvények és az elöljárók iránt az engedelmisséget, az iskolatársak iránt a hűséget és szeretetet, a tanulásban a szorgalmat és éberséget, az erkölcsökben a jámborságot és becsületességet, s hogy az iskola vezetői ellen sem egy magam, sem másokkal együttesen nem áskálódok. Isten és saját lelkiismeretem legyen a tanum!¹⁾

A törvény a tanulókat egymás testvéreikül tekinti. Kiemeli, hogy a béke és egyetértés kapcsa a szeretet. Legyen tehát távol a gyűlölködés s az alattomos ellenségeskedés.²⁾ Egyik a másikat ne bántsa gyalázkodásokkal, ne szidalmazza, csúfnevekkel ne illesse, a tanítónál (praeceptor) igazságtalanul be ne vádolja, versekkel, epigramokkal vagy e fajta méltánytalanságokkal ne sértegesse és vagyonában még a legkevésbé se rövidítse meg.³⁾ Azzal szemben, a ki ezen üdvös intelmeket szemtelenül megveti, vagy egész tisztelenül ellenőkre cselekszik, az iskolai hatóság majd oly erélylyel és tekintélylyel lép föl, hogy a nyakasságát megtöri, vagy pedig őt — nem csekély szégyenére — eltávolítja az iskolából, melyet a tisztességes és jámbor ifjak hajlékának, nem pedig a latrok és aljas emberek menedékházának tekint.⁴⁾

A tanulók hírneve és becsülete épségben tartása végett kimondja a törvény, hogy egyik növendék sem lehet erkölcs-bíró másnak életmódja, erkölce, becsülete és tanulása ügyében.⁵⁾

Ha egyik tanuló a másikat megbántja, a sértett fél maga magának nem szerezhet elégtételt, hanem az ügyet kellő időben a rector elé terjeszti. Ez azután hamarosan orvosolja a bajt és elejét vészi azon sérelmeknek és zavaroknak, melyek a közre hárulhatnának.⁶⁾

Ha valamelyik növendék józan vagy részeg állapotában kivont karddal és töltött puskával vagy más fegyverrel tanuló-

¹⁾ IV. Fej. I.

²⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhelyinae. VIII.

³⁾ II. Fej. Leg. Schol. Maros-Vásárhelyinae. XII.

⁴⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhelyinae. XII.

⁵⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhelyinae. XII.

⁶⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhelyinae. VIII.

társára rohan, vagy ha ezt erősen megveri: vesszővel megfenyítik és az iskolából eltávolítják.¹⁾

Ha egyik tanuló a másikat fegyverre vagy párbajra szólítja, s ez a kihívást elfogadja, mind a ketten egyenlően bünhődnek, és pedig úgy, hogy megvesszőzik és az iskolából eltávolítják őket. De ha a kihívott fél a kihívást nem fogadja el, becsülete érintetlen marad, sőt tettét az iskolai elüljáróság jóindulata kíséri.²⁾

Szokásban volt, hogy a város polgárai a tanulókat ünnepek alkalmával meghívták magukhoz ebédre. De ilyenkor visszaélések fordultak elő. Miért is rendeli a törvény, hogy, ha valakit vásár- vagy ünnepnapra a városba meghívnak ebédre s itt úgy leiszsa magát, hogy a karban részegsége következtében elalszik, hány vagy ásítózik, s ez által Istent, az ő angyalait és magát az iskolát megsérti: föltétlenül eltávolítják az iskolából. De hogy ilyen esetre alkalom se legyen, a törvény a tanulókat karácson, husvét és pünkösd napján nem engedi ki ebédre a város polgáraihoz. A ki ezen túlteszi magát, 50 denárt fizet.³⁾

Életben volt az a szokás is, hogy a tanuló ifjuság — kívánatra — egyes városi polgárok temetésén is megjelent kisebb-nagyobb számmal. Midőn a tanulók az iskolához nem tartozó (extranei) egyén temetésére vonultak ki, az ekkor keresett pénzt a coetus pénztárába szolgáltatják be. Kivétel alá csak azok esnek, a kik a temetési illetéket saját személyökre, hivataluk fejében kapják. Ha a temető 3—5, esetleg még több mértföldre esik, 15—20 denár jár nekik. Egyébként az út terhes volta és más alapos okok szerint többet meg kevesebbet is lehet követelni, a mint a rector és az esküdtek jónak látják.⁴⁾ A tanulóknak volt tehát közös pénzők, melyet temetéseken s más efféle alkalmakkor kerestek s rajta a maga idején megosztzkodtak. A pénzbüntetéseket is ezen pénzből fogták le.⁵⁾

A kiknek el kell menniök temetésre, nem tarthatók vissza

¹⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. IX.

²⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. X.

³⁾ II. Fej. Appendix legum.

⁴⁾ II. Fej. Appendix ex utriusque partis consensu.

⁵⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. XII.

a szobáikban.¹⁾ A ki a nagy temetésen (funera generalia) nem vesz részt, 3 denárt fizet; a ki meg a kisebb temetésről marad el, 2 denárral bünhődik. Ez a büntetés azonban a sáros vagy hideg időjárás szerint szigorítható.²⁾

A büntetések közül leggyakoribb a pénzbüntetés; többször előfordul a vesszővel megverés és az eltávolítás az iskolából.³⁾

A tanulók az iskola pártfogóit (patronus) nagyobb ünnepek alkalmával üdvözölni szokták a tanintézet nevében. Ezek az ifjak ilyenkor a coetustól a hely, idő és körülmények szerint megfelelő utravalót kapnak. Ők meg, a mint visszatérnek, a nekik nyújtott alamizsnát az iskola egyéb ünnepi jövedelméhez csatolják s azután rajta közösen megosztzkodnak.⁴⁾

Voltak az iskolában egyes *alapítványok* is. Ezeknek élvezőivel szemben az iskola különböző követelményekkel lépett föl. Így teszem, midőn valamely tanuló a Bethlen János-féle alapítványosok közé jutott, így esküdt meg: Én N. N., a kit tekintetes és nemes Bethlen János, a marosvásárhelyi iskola legbőkezübb pártfogója alapítványosai közé most vettek föl, szentül ígérem első sorban hálámat mindazok iránt, a kiknek részök van abban, hogy ezen jótéteményben részesülök; a tanulásban szorgalmat és éberséget, az erkölcsökben jámborságot és becsületességet; s végül fogadom, hogy ezt a jótéteményt, bármekkora is, de a melyet én mindig a legnagyobbnak ismerem el, nem rossz célra, hanem a »humaniora«-k tanulmányozására fordítom. Végül, ha a szükség úgy kívánja, az alapítvány elvesztésének terhe alatt, nem vonakodom elfogadni bármely tiszességes, hasznos és szükséges hivatalt, különösen a tanítóságot (praeceptoratus) ebben az iskolában, vagy a rectorstágot Teremiben,⁵⁾ sőt hálás lélekkel vállalkozom rá.⁶⁾

A tanulók részére, ételek adása (coquia) fejében, szokás szerint mindenki 15 denárt fizet.⁷⁾

¹⁾ II. Fej. Leg. schol. Maros-Vásárhely. XI.

²⁾ II. Fej. Poenae transgressorum. III.

³⁾ II. Fej. Poenae transgressorum.

⁴⁾ II. Fej. Appendix ex utriusque partis consensu. II.

⁵⁾ Kis- és Nagy-Teremi, továbbá Teremi-Ujfalu községek ma is léteznek Kis-Küküllő vármegyében.

⁶⁾ IV. Fejezet. II.

⁷⁾ II. Fej. utolsóelőtti bekezdés.

V.

A tanulók hivatalai. — A marosvásárhelyi törvény a *seniort* a rector hűséges helyettesének (vicarius) tartja. Az iskola ügyét jóhiszeműleg és komoly szorgalommal gondozza és gyámoltja, az ő collegájának, a *contrascribának* támogatásával. Híven őrködik az iskola hírnevének sértetlen fentartása mellett, a mint ezt a rectornek és a növendékeknek az Isten és az ő angyalai színe előtt kézzel, a hűség ő külső jelével, megfogadta.¹⁾ Ne csak a rector és az ifjuság, hanem a mindenható Isten és saját lelkiismerete előtt is törekedjék igazolni, hogy az intézet közvagyonát hűségesen és szorgalmasan kezeli. A pénz és az iskola közös javainak elosztásában az igazságot és a méltányosságot tartja szem előtt, a személyi tekintetek kizárásával.²⁾ Ha a senior és collegája, a *contrascriba* nem véletlenül, hanem szándékosan hűtlenül kezeli az iskola vagyonát és sáfárkodásáról nem tud beszámolni, — előbb érdemük szerint szigoruan megbüntetik, azután eltávolítják őket az iskolából. E szerint a törvény a seniortól és a *contrascribától* egyenlően megvárja a hűséget s ehhez hivatalukat fűzi.³⁾

Ha a tanuló a törvényt megszegi, a senior a büntetést egészen a törvény értelmében szabja ki rá s azt minden megkegyelmezés mellőzésével végre is hajtja.⁴⁾ Iránta minden tanuló megfelelő tisztelettel legyen. A ki neki főleg az iskola javának előmozdításában szemtelenül és makacsul ellenszegül, azt a rector előzetes vizsgálat után szigoruan megbünteti.⁵⁾ Viszont a senior is az iskola minden tagjának adja meg a kellő tiszteletet.⁶⁾

A senior ellenőrzi, hogy az *oconomus* az iskola kapuját télen-nyáron mindennap este 8 órakor lakatra bezárja. A kulcsot ekkor magához veszi és a rector tudta s beleegyezése

¹⁾ II. Fej. Officia Senioris. I.

²⁾ II. Fej. Officia Senioris. III.

³⁾ II. Fej. Officia Senioris. VI. és Officia Contrascribae. I.

⁴⁾ II. Fej. Officia Senioris. IV.

⁵⁾ II. Fej. Officia Senioris. II.

⁶⁾ II. Fej. Officia Senioris. IV.

nélkül senki kedvéért sem engedi meg, hogy az ajtót kinyissák.¹⁾

A *contrascriba* figyelemmel kíséri, hogy kik az *oconomusok* az iskolában és a közreműködők a karban. S a ki az ő feljegyzése szerint akár a karba, akár a temetésre későn megy, a késedelem szerint több-kevesebb denárt fizet.²⁾ Ő tartja számon az *utra* kelőket is és ezek visszatérésének idejét.³⁾

Az éneklésből és az adstálásból — természetesen temetés alkalmával — befolyó pénzeket szorgalmasan és hűségesen megszámlálja s ezután a seniorhoz viszi a közös pénztárba; az átadott összeget meg gondosan följegyz.⁴⁾

Már a régi törvény elhatározta, az új pedig helyben hagyta, hogy a senior és a *contrascriba* kezeli az iskola közös vagyonát és osztja ki havonként a tanulók illetékét. Fáradtságukért azután ők is kapnak bizonyos összeget. Így a senior havonként az iskola jövedelmének huszonötöd részét kapja meg. A *contrascriba* meg a maga részében megtartja a hamis pénzeket is.⁵⁾ Ennek az az oka, hogy a pénz kezelése alkalmával annál nagyobb gondja legyen a hamis pénzek szemmel tartására; hiszen figyelmetlenségének ily módon eléggé megadta az ürát.

A senior és *contrascriba* így esküdött meg, midőn a hivatalát elfoglalta: Én N. N. az iskola seniora (*contrascribája*) ígérem, hogy mindenben, a mi a hivatalomhoz tartozik, hű és igazságos leszek; a *praeceptoroknak* méltólag engedelmescskedem; az iskola összes polgárai iránt becsüléssel és állhatatossággal leszek; az iskola összes javáról gondoskodom, ezt meg nem kisebbítem, sem saját czélemra nem fordítom, sőt teljes erőmből növelni fogom; a pénz és egyéb közvagyon megőrzésében és kiosztásában a személyekre való tekintet nélkül járok el; mindenben az iskola szabályait követem; s mindazt, a mi ezen hivatalhoz tartozik, híven, igazságosan és a legszorgal-

¹⁾ II. Fej. Officia Senioris. V.

²⁾ II. Fej. Officia Contrascribae. III.

³⁾ II. Fej. Officia Contrascribae. IV.

⁴⁾ II. Fej. Officia Contrascribae. II.

⁵⁾ II. Fej. Appendix legum. Alia.

masabban teljesitem. Isten, ki lényegében egy, de személyében három, engem úgy segítjen.¹⁾

Az *esküdttek* (assessorés) ilyen esküvel foglalták el hivatalukat: Én N. N., kít a marosvásárhelyi iskola assessorai közé most vettek föl, szentül ígérem először is, hogy az iskola törvényeit mindenben követem; azután a rectorral és az iskola tisztviselőivel — a seniorral és a contrascribával — egyetemben a törvény megsértőit mind az iskolában, mind ezen kívül följegyzem, és ha a dolog úgy hozza magával, a följelentettek ügyében lelkiismeretes okossággal ítélék; a makacsokat, megátalkodottakat és észre térni nem akarókat pedig megfélemezem.²⁾

Az *oeconomus* hajnali három órakor jelt ad az ébredésre, hogy kiki tanulmányaihoz láthasson. Jól vigyáz azonban, hogy a tanulókat se öjfélkor, se napkeltekor ne keltse föl, mert ekkor pénzbüntetés éri.³⁾ Ha a tanulókat nem ébreszti föl, 15 denár a büntetése. Egyéb kötelességeinek elmulasztása ugyanilyen büntetéssel jár.⁴⁾

Foglalkozik tanítással is. A harmadik osztályu fiuktól mindennap két ízben — reggel 8 óra előtt, délután 2 óratájt — kérdezi ki a leczkét.⁵⁾ Följegyzi azok nevét, a kik a nyilvános előadásokat csekély okból elmulasztják.⁶⁾ Midőn temetésre kivonulnak, a gyermekeket vezeti és felügyel, hogy az utcán lármát ne csapjanak, hanem jámbor arccal buzgón énekeljenek.⁷⁾ 1674-ben ezt már a collaboratornak tették kötelességévé.⁸⁾ A pajkosságig szilaj gyermek megfélekezése az *oeconomus* feladata.⁹⁾

A mint könyörgésre jelt adtak és azt bevégezték, az *oeconomus* följegyzi azon tanulókat nevét, a kik hiányzanak. Az iskola kapuját este nyolcz órakor lakatra bezárja, hogy a kik kellő időben nem jöttek haza, kénytelenek legyenek kinn

¹⁾ II. Fej. Formula iuramenti.

²⁾ IV. Fejezet, III.

³⁾ II. Fej. Officia Oeconomii, II.

⁴⁾ II. Fej. Poenae transgressorum, IV.

⁵⁾ II. Fej. Officia Oeconomii, IV.

⁶⁾ II. Fej. Officia Oeconomii, III.

⁷⁾ II. Fej. Officia Oeconomii, IV.

⁸⁾ Ezen műben; II. Fejezet, Officia Oeconomii, IV. ponthoz csatolt jegyzet.

⁹⁾ II. Fej. Officia Oeconomii, IV.

maradni. Ezek nevét fölírja és a névsort a seniornak hamarosan átadja.¹⁾

Vigyáz, hogy a mendicans és a bennlakó tanulók a kapust a kaputól el ne küldjék vagy meg ne vorják, hogy így azután kijuthassanak az iskolából.²⁾ Gondja van rá, hogy az iskolát és udvarát minden szerdán és szombaton kíséperjék. Mulasztását e téren 8 denárral fizeti meg.³⁾

Hivatalt egyik szombattól a másikig viseli. Ekkor egy kis beszédet tart és így válik meg tisztségétől. Ha oly gyenge fejjé, hogy egy beszédet nem tud megcsinálni, akkor az újszövetség leveleiből két-három fejezetet tanul be kívülről, ezeket a könyörgés alkalmával előadja, s ezzel hivatala véget ér.⁴⁾

Az *explorator* 35 jól jövedelmező éneklésről gondoskodik.⁵⁾ Ezt a törvényt az ev. református iskolák egyik szokásából magyarázhatjuk meg. Az *explorator* naponként kiment a városba és kitudakolta, hol lesz valami vendégeskedés. Ezután visszatért az intézetbe és jelentette a dolgot az egyik tisztviselőnek. Csengetéskor megindult az énekes tanulókkal a vendégeskedés színhelyére. Debreczenben csak oda vezette ki a tanulókat, a hol legalább is két asztal vendég van.⁶⁾ Erre ezélez a marosvásárhelyi törvény is, midőn a »zsíros« éneklésekről (cantationes . . . pingves) beszél.⁷⁾

Az *explorator* vigyáz, hogy a tanulókkal az efféle éneklésekről üresen, vagyis adomány nélkül, ne térjen vissza. Arra is van gondja, hogy az énekes tanulókat a városbeliek ki ne nevéssék.

A melyik tanuló az *explorator* hivatalt nem akarja elvállalni, két forintot fizet a coetus javára, ha csak az iskolai elüljáróság, tekintettel az illető szegénységére vagy tehetetlenségére, ezen összegből valamit el nem enged neki.⁸⁾

¹⁾ II. Fej. Officia Oeconomii, I.

²⁾ II. Fej. Officia Senioris, IV.

³⁾ II. Fej. Officia Oeconomii, IV.

⁴⁾ II. Fej. Officia Oeconomii, V.

⁵⁾ II. Fej. Officium Exploratoris.

⁶⁾ *Békefi Remig*: A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei, 71. l.

⁷⁾ II. Fej. Officium Exploratoris.

⁸⁾ II. Fej. Officium Exploratoris.

II. FEJEZET.

Leges scholae Marosvásárhelyinae. (6. 1.)¹⁾

I. Tim. v. 8—9—10.

Scimus autem bonam esse legem, si quis ea legitime utatur. Hoc sciens, nempe legem iusto positam non esse, sed sceleratis et subici nocentis, impiis et peccatoribus, nefariis et profanis, parricidis et matricidis, homicidis, scortatoribus, masculorum concubitoribus, plagariis, mendacibus, periuris et si quid aliud est, quod sanae doctrinae sit oppositum. (10. 1.)

Leges scholae Marosvásárhelyinae nunc denuo recollectae.

I.

Ab omnibus reipublicae huius nostrae literariae civibus et alumnis domesticis pariter ac peregrinis diligenter ac serio requirimus, ut pietatis ante omnia Deo debitae memores semper et ubique ita vitam suam et actiones instituunt, ut Dei honorem et gloriam sibi propositam semper habeant, iuxta illud: Omnia ad gloriam Dei facite.²⁾ Item: Sic luceat lux vestra coram hominibus; ut glorificent patrem vestram, qui est in caelis.³⁾

II. (11. 1.)

Suam autem pietatem Deo et hominibus quilibet in solemnibus ecclesiae conventibus testatam faciet, quales sunt: sacrae conciones et psalmi cantusque divini in ecclesia peragi soliti, preces cum matutinae, tum vespertinae, processiones funebres, lectiones publicae, Quorum omnium congressuum finis et scopus Dei gloria et celebratio existit.⁴⁾

¹⁾ A törvény szövegében a zárójelbe tett lapszám mindig azt mutatja, hogy az eredetiben a megfelelő lap ott végződik.

²⁾ I. Corinth. 10. r. 31. vers.

³⁾ Máté evang. 5. r. 16. vers.

⁴⁾ A szász-városi ev. ref. Kún-collegium törvényeit *Borcsa Mihály* közölte a szász-városi ev. ref. Kún-collegium 1893/94. évi *Értesítőjében*.

III.

Haec ergo unusquisque imprimis amet, libenter ac frequenter adeat, et ad laudes divinas celebrandas os aperire ne erubescat, illud certo sibi persvadens, se non eorum mundano aliquo principé pedem eo loci fixisse, sed eorum omnipotente Deo, qui corda et renes hominum scrutatur, et eorum angelis, qui ad iussa eius capessenda praesto semper ipsi adsunt, constitutum esse.¹⁾

IV.

Ideoque vultu ad pietatem composito et progressu decenti, hoc est nostro ordini conveniente, animo a curis et sollicitudinibus mundanis, maxime autem ab imparis et illicitis cogitationibus vacuo et alieno, (12. 1.) oculis placidis et verecundis, non autem vagis et procacibus, in sua quilibet statione placide et citra aliorum offensam et iniuriam rem divinam peragat; sic, ut et Deo nostro pietas probari et omnis occasio scandali et nostrum ordinem calumniandi et vituperandi caveri evitarique possit.²⁾

V.

Sed et externa conversatio professioni nostrae respondere debet; hoc est sit pia, sancta, modesta et casta ubique, maxime autem in oppido, ubi tot sunt censores, quot spectatores morum et conversationis nostrae. Illud ergo quilibet diligenter caveat, ne levibus et futilibus verbis et gestibus se et suum ordinem aliis vituperandam et debonestandam exponat; intra horas vero praesertim studiis destinatas tam matutinas, quam pomeridianas scholae limina excedens, ne in oppido passim oberret, aut in foro spectabundus obambulet, aut privatas aliorum aedes frequentet; maxime vero nocturnis horis extra scholae (13. 1.) parietes ne vagetur, ut occasione maiorum evitata et nostra existimatio suspicionem cavere ac denique studia nostra feliciter progredi possint.³⁾

VI.

In schola nostra ordinis finis a Deo propositus assidue ob oculos versari debet. Ac proinde lectionibus publicis, examinibus, recitationibus

Ennek 21-ik lapján a B. lex. II. egy-két szó leszámításával megegyezik ezen törvényponttal.

Alább is a *használt* törvénypontokra mindenütt hivatkozom. Miert is egyszer s mindenkorra megjegyzem, hogy a törvénypontok összehozása ezek hasonlóságát jelenti.

¹⁾ Vesz. öszse szász-városi ev. ref. Kún-collegium törvényei közül B. lex III. (U. ó. 21—22. 1.)

²⁾ V. 5. szász-városi törv. B. lex IV. (U. ó. 22. 1.)

³⁾ V. 6. szász-városi törv. B. lex V. (U. ó. 22. 1.)

repetitionum unusquisque diligenter adsit, Deinde exercitiis, qualia sunt Styli exercitatio, sermonis latini usus, eorumque memoriae commendatio, quae tria studiosos foelicissime ac citissime promovere consueverunt, assidue invigillet (*igy*).¹⁾ Scholasticus enim est persona divinitus in hoc ordinata, ut doctrinam de Deo, bonas deinde artes et linguae ecclesiis reliquepublicae profuturas perdiscat.

VII.

Quo foelicius haec omnia perfici possint, castam unusquisque vitam (14. l.) et sobriam ac piam in hac nostra societate, in qua non nisi honesta et legibus concessa licent, degat. Absint computationes nocturnae, clamores cyclopii, iurgia, lites et controversiae, digladiationes et futilles (*igy*) amorum gesticulationes, convitia item quaelibet foeda, praesertim enormia, quae maximopere nostrum ordinem dehonestant. Horum enim consecutores in ultricem primum omnium iram omnipotentis Dei incurret; deinde meritis propter violationem legis a rectore scholae poenas nulla spe veniae auferent; ac si res ita exposcat, ad magistratus politici tribunal summa cum ignominia devolventur.²⁾

VIII.

Cum artem charitas et amor novius vinculum pacis et concordiae sit, det unusquisque operam, ne odia et similitates alendo et fovendo erga fratrem suum, locum det diabolo. Si vero quis per alium offendantur, serio prohibemus, ne ad privatam vindictam animum inducat suum; verum ad rectorem illud deferat, (15. l.) cui mature negotium aperiat, ut quamprimum malum tolli, et si quae suboriri ex ea re (possent)³⁾ communem laedentia ac turbantia societatem, his obviam iri in tempore possit.⁴⁾

IX.

Qui hanc nostram scholam morum et studiorum imbibendorum causa ingrediuntur, apud rectorem scholae sua nomina profiteantur et suam obedientiam legibus societatis huius promittant. Qui autem ex hac societate emigrare quavis de causa statuerint, ut honeste id faciant, palam, scilicet permissu rectoris, recitata in extremo discessu orationem, diligenter ac serio ab omnibus requirimus. Neglector et contemptor viginti quinque numos deponito; neque cuique liberum ante anni revolutionem discessum concedimus.⁵⁾

¹⁾ V. ő. szászvár. t. B. lex VI. (U. o. 22. l.)

²⁾ V. ő. szászvárosi t. B. lex VII. (U. o. 23. l.)

³⁾ A zárójelbe tett »possent« szó nincs benne a szövegben, de bele való.

⁴⁾ V. ő. szászv. t. B. lex VIII. (U. o. 23. l.)

⁵⁾ V. ő. szász. t. B. lex X. (U. o. 23. l.)

X.

Si quibus puerorum et adolescentum cura demandata est, (16. l.) meminerint eam operam, quam in eos insunt, Deo acceptissimam esse; ac proinde diligenter ac fideliter eos instruant, singulis diebus quatuor ab eis repetitiones exigant; in castigandis iis medicorem observent ordinem; interim tamen caveant, ne indulgentia sua ad segnitiam ansam illis subministrant. Deinde nullus studiosorum alicuius pueri curam in scio rectore suscipere audeat.¹⁾

XI.

Dimissio puerorum communis esto, neque aliquis sibi in hanc rem privatam auctoritatem arroget; sed tempus illud, quod ei rei deputatum est, ab omnibus expectetur; quo adventante aut ipse rector, aut collaborator scholae dimittit. Prodituros autem in funus, aut in templum, ne in cubilibus detineant. Qui enim hac ratione privati alicuius hominis gratia sategerint, sciant se in universam societatem iniures, ac proinde rectori scholae iniurios esse.

XII.

Ut sua cuiusque existimatio sarta tectaue maneat, (17. l.) nemo in alienam vitam, mores, existimationem et studia censoriam sibi potestatem arroget; neve alter alteri calumniis, convitiis, denominationibus, iniquis apud praeceptorem delationibus, versiculis et epigrammatis, aut id genus ignominiosis iniuriis molestus esse pergat; neque rem bonaque alterius etiam levia surripiat. Sed quemadmodum charitas et pietas postulat, proximi sui bona conservet et custodiat. Quicumque enim salutaria nostra monita impudenti et perfrecta fronte contententes, aut non ea, qua par erat, reverentia aestimantes transcenderint; non deerit nobis ratio et auctoritas, qua talium pervicacia inordinata coeresatur et in ordinem redigatur; aut certe ex hac schola nostra, quam honestorum et pietatis amantium juvenum domicillium (*igy*), non autem latronum prodigatae profanataeque vitae hominum receptaculum esse affirmamus, non sine gravi nominis sui dedecore proscribantur.²⁾

Poenae transgressorum.

I. (18. l.)

Noctem extra scholam praeter suas et decorum transigentes privantur primum quidem denariis viginti quinque, deinde quinquaginta; tertio (si) idem facere praesumant, ab hac societate profigabuntur, nisi rector, cognita et perspecta loci honestate et occasione ac necessitate, quae id facere aliquem cogit, idonea circumstantia, pro sua aequitate

¹⁾ V. ő. szászvár. t. B. lex XIV. (U. o. 24. l.)

²⁾ V. ő. szászvárosi t. B. lex XV., XVI. és XVII. (U. o. 24—25. l.)

ἐπιπέσει aliqua uti velit. Eidem poenae subiacent, qui sepimentum scholae transcendere tentaverint.¹⁾

II.

Negligentes eorum diebus profestis denariis tribus, festis autem denariis quinque privabuntur.²⁾

III.

Funera generalia negligentes tribus, particularia duobus numis privabuntur; interim, habita ratione temporis lucenti (*igy*) aut frigidi, haec poena exasperabitur.³⁾

IV.

Omnes scholae nostrae cives et incolae lectionibus, examinibus, repetitionibus, disputationibus, aliisque exercitiis scholasticis non oscitanter interesse iubemus. (19. l.) Contemtor pro lectione una denariis tribus, pro examine denariis quatuor, pro repetitione denariis octo, pro neglecta ungarica praefatione styli denariis duobus, pro translationis neglectione, quantum in se est, accurata denariis quatuor, item pro neglecta materiae orationis praefatione denariis quatuor, pro eiusdem dilatazione vel translatione latina, quantum quidem fieri possit, fidei, denariis quindecim. Si cui vero oratio sua publice recitanda fuerit imposita, eamque neglexerit, eidem privationi subiiciatur; contumaciter vero negligens ex arbitrio rectoris puniatur. Pro neglecto exercitatorio denariis quindecim, et pro neglecta altera vigiliarum (*igy*) parte denarios quindecim, pro neglectis precibus vespertinis scholasticis denarios duos, lector denarios quatuor, pro disputatione denique opponens denarios decem, respondens vero denarios decem deponito.⁴⁾

V.

Maximo incommodo studiosorum usus linguae latinae negligitur. Ideo serio iubemus, ut quilibet quibusvis diebus (20. l.) et horis ea diligenter utatur, ita ut aliqualem comparet sibi facultatem et habitum prompte latine loquendi. Contemtor pro quovis errato nummum deponito. Qui contumax deprehenditur (*igy*), posthabitaque ratione humanitatis et obsequii garrulus ungaricus ostenditur, pro qualitate delecti (*igy*), nisi gravis quaequam causa subsit, punietur.

¹⁾ V. ő. szászvár. t. Poenae transgressorum. I. (U. o. 25. l.)

²⁾ V. ő. szászvár. t. Poen. transgres. II. (U. o. 25. l.)

³⁾ V. ő. szászvár. t. Poen. transgres. II. (U. o.)

⁴⁾ V. ő. szászvár. t. Poen. tr. III.

VI.

Pueros indigenas et extraneos nemo recipere aut receptos dimittere sibi praesumat, nisi voluntas (*igy*) et commendatio rectoris interveniat. Contemtor denarios viginti deponito et puerum dimittito.

VII.

Receptos legitime ad instruendum pueros quilibet, quantum in se est, diligenter et pie informato. Orationem dominicam, symbolum apostolicum, decalogum, benedictionem mensae, gratiarum actionem et alia id genus pietatis puerilis exercitia, (21. l.) item expositionem evangeliorum dominicalium nemo negligito. Petulantes et adversantes moderate, pro temperamento corporis et naturae flagris excipito. Contemtor pro qualitate delecti punietur.

VIII.

A furtis, rapinis, incendiis, lusibus, musicis, viciferationibus immodestis aliorum studia turbantibus, hortorum et vinearum depopulationibus, commensationibus nocturnis, maxime extraneis, destructionibus aedificiorum scholae, deambulationibus in oppido, ex quibus magna plerumque eveniant mala, quivis abstineto; contemtor absque ulla spe veniae digna et commerita poena mulcabitur.¹⁾

IX.

Quicumque in fratrem suum gladio sive sobris, sive temulentus insurrexerit (*igy*), evaginato (*igy*) praesertim gladio, bombardave onerata et ad exonerandum praeparata, (22. l.) aut alio quovis genere armorum; item qui proximum suum temerario ausu ductus durioribus verberibus exceperit, virgis severissime caesus, absque omni spe veniae e societate nostra prodigabitur.

X.

Eidem poena manebit eum, qui alterum ad arma et digladiationem evocaverit; hoc addito, ut tam provocans, quam provocatus, si prohibet, multetur (*igy*). Si vero provocatus modestia et humanitate sua lascivia provocantis vicerit, debita nominis sui existimatione non curatur, nostram et favorem nostrum benevolentiam sibi conciliabit.

XI.

Quaevis convitia ingenuos et modestos iuvenes pariter et adolescentes serio cavere iubemus, sed maxime omnium teterrimato (23. l.) horrendam diabolicam illam convitiandi formulam, qua Deus in faciem blasphematur. Contemtor, si lapsu linguae et praecipitantia tale quid-

¹⁾ V. ő. szászvár. t. Poenae transgress. VII. (U. o. 26. l.)

piam tentaverit, prima vice denariis viginti quinque et publice per declamantiumculam petita a rectore et coetu scholae venia mulctator. Secunda vice denariis quinquaginta et rursus publice per orationem petita venia; tertia vero vice absque ulla spe veniae virgis coesus, maximo cum dedecore nominis sui eicietur.

XII.

Qui petita venia a praeceptore aliquo abeundi, plus aequo et praefixo illuc morantur termino, pro ratione morae privabuntur; haec tamen cautione, ut, intra triduum si redierint, a privatione immunes erunt. Sin triduo plures addiderint dies, iuxta dierum numerum privabuntur; in singulos enim dies singulorum numerorum privationi subiacebunt. Si quid ex divisione ultra hanc privationem illis cesserit, illud, ut iustam portionem, accipiant. Si denique quispiam absque favore et scitu rectoris in pagum remotum vel propinquum venerit, ibique noctem egerit, pro singulis noctibus viginti quinque denarios deponito. (24. l.)

Haec vero omnia, quae hactenus dicta sunt, universi et singuli ad sese, ne uno quidem excepto, pertinere arbitrentur; neque ullus sibi, si quid contra hos superiores articulos committat, impunitatem promittat, sive is sit peregrinus artium studiosus, sive vero indigena et domesticus.¹⁾

Officia Senioris.

I.

Senior huius scholae, tanquam ipsius rectoris fidelis vicarius, omnia, quae communis sunt societatis, adeoque totius scholae existimationem, salutarem et incolumem conservationem concernunt, quantum in se est, fideliter curabit. Secundarias tamen quasdam administrationes vere ad se pertinere arbitretur. Ideoque bona fide et diligentia seria cum collega suo contrascriba rem communem teneat et caret, quam ipse rectori et alumnis scholae dextra, ipsius fidei tessera coram universa fratrum congregatione atque adeo²⁾ (25. l.) in conspectu Dei optimi maximi ex sanctorum angelorum promisit.³⁾

¹⁾ Az eddig felsorolt törvények egyes pontjainak eszméit egész részletesen kifejtve olvashatja bárki *Békefi Remig* »A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei« 44—61. l., s még inkább »A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei« 79—97. l. A szó szerinti egyezés azonban a szászvárosi ev. ref. Kün-collegium törvényeivel az összevetett törvénytölkönál észlelhető. A következőkben pedig törvényünknek a debreczeni ev. ref. főiskola 1657-iki törvényeivel való egyezése látható.

²⁾ A szövegben hibásan ezt olvasom: »a Deo«

³⁾ A törvény ezen pontja nagyon hasonló a debreczeni ev. ref. főiskola 1657-iki törvényéhez. Vess össze *Békefi Remig*: A debreczeni

II.

Membra quoque communitalis huius omnia, nullo prorsus excepto, debitum Seniori honorem deferant; nam si quis proterve, contumaciter huic se se opposuerit, in iis potissimum, quae ad communem utilitatem (*igy*) conservandam, augendam et ampliandam faciunt, et si negotium hoc in aures rectoris pervenerit, ab illo causa prius cognita, severe in eum animadvertetur.

III.

Senior in procurandis bonis communibus non tam rectori scholae et societati huic fidelitatem et industriam suam, quam omnipotenti Deo et conscientiae suae probare conetur; iustitiam et aequitatem in conservanda pecunia et dividenda eadem et aliis id genus communibus bonis absque ullo personarum respectu colat et observet.¹⁾

IV.

In puniendis transgressoribus articuloꝝ praefatoꝝ Senior in omnibus praescriptam legum normam sequatur, (26. l.) eamque absque ulla prorsus indulgentia diligentissime prosequatur. Praeterea ipse quoque singulis membris huius societatis debitum honorem deferto.²⁾

V.

Senioris est insuper singulis diebus, tam aestivis, quam hybernis mensibus, hora octava vespertina portam scholae sera muniri per oconomum curare, clavique ad se recepta in nullius gratiam, absque scita permissoque rectoris, eandem patere permittere.³⁾

VI.

Si denique contingat, quod Deus avertat, ut in notam infidelitatis Senior et collega eius non errore quopiam, sed data opera incurrerint et sese purgare non potuerint, uterque ex aequo, maximo cum dedecore nominis sui, severissime prius mulctati a nobis segregabuntur.

ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. I. Fejezet. A debreczeni ev. ref. főiskola 1657-iki törvényei. IV. De officio Senioris scholae. Articulus I. 97. l. és V. De officio Contrascribae. Articulus I.

¹⁾ Ezen pont is a debreczeni törvényekre emlékeztet. V. ö. *Békefi R. Id. m. 98. l.* De offic. Sen. schol. II. és III.

²⁾ Hasonló a debreczeni törvényhez. V. ö. *Békefi R. Id. műv. 98. l.* De offic. Sen. schol. IV.

³⁾ Majdnem szórol szóra egyezik a debreczeni törvényvel. V. ö. *Békefi R. Id. műve. 98. l.* De officio Senioris scholae II.

Officia Contrascribiae.

Eandem fidelitas in Contrascriba requiritur, (27. l.) quae in Seniore, alioquin decidet gradu.

II.

Ad eundem peculiariter pertinet nummos astationis et cantationis diligenter et fideliter numerare, numeratos ad Seniorem in (*igy*) publicum aerarium statim transferre, numerum eorum bona fide assignando.¹⁾

III.

Contrascribiae etiam officium est astationum in choro, oeconomorum in schola diligentem habere rationem. Ad haec ex observatione contrascribiae fidei quicumque studiosorum tardius, quam par erat, aut in chorum, aut in exequias funerum prodibit, nummo pro ratione tarditatis punietur.²⁾

IV.

Peregrinantium quoque ab eodem ratione habita, si quis post tertium diem aliquot dies abierint, pro singulis diebus singulorum numerorum privationi subiacebunt.³⁾ Vide de huius privationis correctione sub finem ultimae poenae transgressorum. (28. l.)

Officia Oeconomi.

I.

Ad officia Oeconomi pertinebit, dato ad preces signo finitisque precibus, diligenter unumquemque absentium notare, tandem hora octava portam sera apposita occludere, ut qui mature se domum non contulerint, foris manere cogantur, quorum nomina ut ab eo diligentissime ad Seniorem deferantur, sedulo operam dare debet.⁴⁾

II.

Circa tertiam horam matutinam, ut omnes ad sua studia tractanda excitentur, oeconomus excitatorium det. Tempus autem diligenter au-

¹⁾ Hasonlít a debreczeni törvényhez, V. ő. *Békefi R.* Id. műve 100. l. De officio Contrascribiae. II.

²⁾ Az alapgondolat benn van a debreczeni törvényben. V. ő. *Békefi R.* A debreczeni ev. ref. főisk. törv. 101. l. De officio Contrascribiae. V.

³⁾ Ezen értemben a debreczeni törvény is rendelkezik. V. ő. *Békefi R.* A debreczeni ev. ref. főisk. törv. 101. l. De officio Contrascribiae. VI.

⁴⁾ Hasonlít a debreczeni törvényhez, V. ő. *Békefi R.* A debreczeni ev. ref. főisk. törv. 103. l. De officio Oeconomi. VI. és VII.

madvertat, ne nocte media aut sole iam exoriente id ipsum faciat, aut negligat; qui enim id tentaverint, pro multa suprascripta praemium accipiet.¹⁾

III.

Ad oeconomum pertinet etiam eorum nomina diligenter annotare, qui publicas lectiones levi quavis de causa negligere non verentur.²⁾ (29. l.)

IV.

In processionibus³⁾ etiam funeribus ad eum pertinet pueros dirigere ac operam dare diligentem, ne clamores eorum in plateis exaudiantur; quin potius, ut vultu ad pietatem composito canant quam diligentissime.⁴⁾ Deinde pro more solito singulis diebus Mercurii et Saturni arcam scholae et communitatem optime demandari curet; quod si negligat, denariis octo privabitur.⁵⁾ Eius denique officii est in schola pueros petulanter lascivientes compescere et ad portam vigilare (*igy*), ne vel patens maneat, vel mendicantes et domestici portarium a porta dimittentes aut percutientes, exitum sibi parare praesumant. Denique a pueris tertiae classis quotidiaie (*igy*) bis lectionem exigere, primo ante horam octavam matutinam, deinde circa secundam pomeridianam (*igy*).

V.

Officium oeconomicum die Sabbathi declamantiuncula recitata resignabit. Si vero orationem conscribere propter ingenii imbecillitatem non possit, duo aut tria capita ex epistolis novi testamenti memoriae mandet, quibus tempore precum recitatis, officium suum resignabit.⁶⁾ (30. l.)

¹⁾ Hogy mennyire hasonlít a debreczeni törvényekhez. v. ő. *Békefi R.* A debreczeni ev. ref. főisk. törv. 102. l. De officio Oeconomi I.

²⁾ Ezen tárgyra nézve a debreczeni törvény is intézkedik. V. ő. *Békefi R.* A debrecz. ev. ref. főisk. törv. 102—103. l. De officio Oeconomi. II.

³⁾ Ez a gondolat is egyezik a debreczeni törvényvel. V. ő. *Békefi R.* A debreczeni ev. ref. főisk. törv. 103. l. De officio Oeconomi. III.

⁴⁾ Ezt az 1074-iki törvények szerint már a collaborator végzi. Ezekben ugyanis azt olvassuk az említett szavakra vonatkozólag: „Hoc aute (*igy*) oeconomo incumbet; sed eo nunc in schola manente ad eam custodia diligenti laudanda optima ratione mutatum est. (A marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtárában az 1674-iki törvényekben, 3835 könyvtári szám, 41. l.)

⁵⁾ Ez a pont is határozottan a debreczeni törvényekre emlékeztet. V. ő. *Békefi R.* A debrecz. ev. ref. főisk. törv. 103. l. De officio Oeconomi. IV.

⁶⁾ Hasonlít olvasunk a debreczeni törvényekben. V. ő. *Békefi R.* A debrecz. ev. ref. főisk. törv. 104. l. De officio Oeconomi. IX.

Appendix legum.

Quicumque die Domini aut alio solenni ad prandium in civitatem vocatus ita sese immoderato potu ingurgitaverit, ut chorum ingressus sua ex ea ebrietate dormitione orta, aut vomitu et oscitatione Deum et sanctos angelos, necnon communem societatem offenderit et dehonestaverit: sine ulla spe consequendae veniae eliminabitur et a communi societate segregabitur.¹⁾ Imo ut hoc praecaveri possit, serio interdiciamus, ne ullus in festo solenni Nativitatis, Resurrectionis Domini et Missionis Spiritus Sancti ad prandium alicuius civis accedat: cui piæ sanctioni quicumque non obtemperaverint, sed scandalum aliis dederint, quinquaginta nummis privabuntur.

Alia.

Divisiones (*igy*) bonorum publicorum, imprimis autem stipis mensuralis duos in hac schola, eosque non privatos quosvis, verum Seniores et Contrascrībā ministros symbolo fidei ad hoc munus administrandum (31. l.) delectos, sancta construit antiquitas. Quibus pro labore suo circa bona quaevis societatis huius, Seniori pro conservatione bonorum publicorum, singulis mensibus, vigesima quinta pars ex consuetudine maiorum, contrascrībāe vero monetæ æulterinæ non sine consilio gravi destinatae sunt.²⁾

Appendix ex utriusque partis consensu.

Studiosi ad extranei funeris deductionem venientes, praeter illos, quibus singulatim et personaliter pro officio aut dignitate singulari solvitur, in fiscum coetus nummos commulent. Verumtamen paullo pingviorem portionem et partem, quindecim, aut vero viginti nummos accipiant, si locus humationis trium, quatuor, quinque aut plurium milliarium fuerit longitudine; si autem iustitia et aequitas, ob itineris gravitatem aut aliam certam, firmam et veram rationem, maiorem vel minorem numerum fixo etposito exquireret, potest augeri vel minui secundum prudentiam conscientiam rectoris et iuratorum officialium.

II.

Illi etiam, qui ad patronum tempore (32. l.) solemnium festorum gratitudinis causa ierint, coetus dato illis aequo et convenienti viatico, ratione circumstantiae, loci et temporis, beneficium pecuniale aut aliud coniungant stipi domesticæ festivi diei et communiter dividant.

¹⁾ V. ő. szászvárosi törv. Poenae transgress. X. (A szászvárosi ev. ref. Kún-collegium 1893/94. évi Értesítője. 27. l.)

²⁾ Hasonlóság szempontjából vösd össze: *Békefi Remig.* A debreceni ev. ref. iskola tört. 99. l. De officio Senioris IX. és 100. l. De officio Contrascrībāe II.

Officium Exploratoris.

Exploratoris officium esto triginta quinque cantationes numerare et explorare pingves. Interea caveat, ne classem, quam secum abduxerit, aut vacuum reducat, aut Indibrio oppidaneo exponat; alioquin privabitur denariis viginti. Si quis vero ab hoc onere immunem se reddere voluerit coctui scholae satisfaciat florenis duobus; nisi, habita ratione vel summae paupertatis, vel debilitatis, scholae praelati aliquid ex hac summa remiserint. Hoc autem remedio negato, officio suo debeat perfungi.

Formula iuramenti. (33. l.)

Ego Senior (Contrascrībā) scholae promitto in omnibus rebus ad hoc officium pertinentibus secundum fidem, fidelitatem et aequitatem, primum quidem dignam erga praecceptorem obedientiam, honorem vero et constantiam erga omnes cives scholae huius; deinde omnia me communitatis bona procuraturum, non defalcaturum, nec in usum proprium conversurum; imo pro virili adaucturum; iustitiam et aequitatem in conservanda et distribuenda pecunia et aliis id genus communibus bonis absque prosopolepsia conservaturum; in omnibus praescripta legum scholae secuturum; aliaque omnia ad huius muneris conditionem pertinentia fideliter, iuste et diligentissime executurum. (34. l.) Deus, qui unus est in essentia et trinus in personis, ita me adiuvet.³⁾

Pro coquina unusquisque secundum consuetudinem denarios quindecim deponito.

Quicumque privilegiis, immunitatibus, indulgentiis, beneficiis, ac omnibus tam privatis, quam publicis commodis et emolumentis scholae nostrae Vasárhelynae (*igy*) uti et frui volent, praesentes et futuri, nomina sua apud scholae rectorem non duntaxat inani verborum et obedientiae umbratili pollicitatione pro- (35. l.) fiteantur: verumetiam legibus scholae praenominatae sua propria manu ut subiiciant, serio requirimus. Hanc auctoritatem a nostris superioribus nobis concessam edicimus. (36. l.)

Eredétije a negyedréti alakú és bőrkötésű Csulay-féle anyakönyvben 9—36. l., a marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtárában, 4084. szám alatt.

³⁾ V. ő. szászvárosi törv. Formula iuramenti Senioris. (A szászvárosi ev. ref. Kún-collegium 1893/94. évi Értesítője. 27. l.)

III. FEJEZET.

Ordo et constitutio scholae Agropolitanae, ratione classium omnium et modi docendi, ratione dierum et horarum lectionibus destinatarum ac deputatarum, imitationis aut memoriae causa, anno 1663., tempore humanissimi domini **Matthiae Fogarasi**, circa artes honestarum literarum docendas opere diligenter navando indefessi descripta.

Classis Rudimentariae.

Lectio quotidiana celebratur hora septima matutina; ubi recitata lectione ex rudimentis dictisque sapientum solemnioribus, exhibetur stylus lingua vernacula hyberno quidem tempore hora secunda, aestivo vero tertia hora pomeridiana transferendus atque corrigendus. Hinc examinatis iis dimissioni designatis, nimirum decima meridiana, quinta vero pomeridiana. Diebus vero Mercurii et Sabbati repetitione recitata disputatio.

Classis Etymologicae.

Lectio celebratur iisdem horis, in diversis tamen auditoriis; ubi ex authore Terentio christiano etymologiae repetendi causa adjuncto stylus hungaricus hora pomeridiana transferendus in latinum atque corrigendus exhibetur; exinde temporibus dimissionis examen.

Classis Syntacticæ et Poëticæ.

Lectio celebratur hyberno quidem tempore hora quinta matutina, aestivo vero septima egredientibus studiosis templo; ubi ex authore Virgilio evangelisante Syntaxeos et Poeseos præcepti repetitionis gratia adjuncto; modo stylus hungaricus — — — tempore hora quarta, aestivali vero secunda.

Classis denique supremæ, utpote Rhetoricæ, Logicæ, Theologicæ.

Lectio celebratur diversis quidem diebus; diebus namque Lunæ et Martis absoluta rhetorica explicatur logica. Hinc disputatio logica instituitur diebus Mercurii hora octava.

Item eodem die hora quarta pomeridiana studium graecae linguae, exponendo caput aliquod novi testamenti graeci in latinum.

Diebus vero Jovis et Veneris hora octava incipiendo ad nonam usque theologiae Amesii explicatio continuitur. Hinc diebus Sabbati disputationes theologiae pro et contra thesin eadem hora instituuntur.

Eiusdem postremo diei hora quarta pomeridiana studium hebraeae linguae, legendo psalmi Davidis hebraicum textum, instituitur.

Adde declamationes haecce hora (absoluta lectione) ex Officiis Ciceronis, ex Virgilio evangelisante et ex Terentio christiano.

Diebus Dominicis tandem horis pomeridianis catechizatio universalis instituitur, habita primum cantione ab uno aliquo studiosorum.

Descripta per Stephanum Csernathoni, Seniore[m] scholae.

Ita disposueramus rem scholasticam et ita etiam perreximus, donec studiosi discipuli mei meliores ob hinc meum discessum praecaudium pedes dimovissent.

Papírra írva a marosvásárhelyi ev. ref. Collegium könyvtárában 4984. sz. alatt a Csulai-féle anyakönyvben 5—6. lap. — Szó szerinti magyar fordításban közli *Köncz József*: A marosvásárhelyi ev. ref. Collegium története 1896. 88—89. l.

III.

Formula obligationis eorum, qui inter scholae assessores recens numerantur.

Ego T. T., in numerum assessorum scholae Maros-Vásárhelyiensis recens assumptus, promitto sancte, primum quidem in omnibus me praescripta legum scholae secuturum; deinde una cum rectore ac officialibus, seniore et contra scriba legum violatores absque omni personarum acceptione semper et ubique, seu extra, sive intra scholam diligentissime observaturum. Denique eosdem, si res ita exposcat, in causam attractos, secundum prudentiam conscientiosam indicaturum; contumaces vero, obstinatos, nec sese in meliorem frugem recipere volentes refrenaturum et coërciturum. Deus et conscientia mea testis esto.

Eredetiye a marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtárában a Gidófalvi Balázs által hibáktól megtisztított és leírt iskolai törvények között az 52. 53. lapon. A törvények czíme: *Leges scholae Marosvásárhelyinae denovo purgatae et descriptae de. 1674. 2-r.* Könyvtári száma 3835.

IV. FEJEZET.

I.

Formula obligationis civium inter scholae membra recens receptorum.

Ego T. T., in numerum civium scholae Marosvásárhelyiensis adscitus promitto sancte erga leges et superiores obedientiam, erga omnes concives fidelitatem et charitatem, in studiis diligentiam et alacritatem, in moribus pietatem et probitatem, nihil contra scholae moderatores seu solus, seu cum aliis machinaturum. Deus et conscientia mea testis esto.¹⁾

II.

Formula obligationis eorum, qui inter alumnos spectabilis ac generosi domini domini Johannis Bethlen munificentissimi recens numerantur.

Ego T. T., in numerum alumnorum spectabilis ac generosi domini, domini Johannis Bethlen, patroni scholae huius Marosvásárhelyiensis munificentissimi, recens assumptus, promitto sancte primum quidem dignam erga omnes, quorum intererit, pro hoc beneficio in me collato gratitudinem; in studiis vero diligentiam et alacritatem; in moribus pietatem et probitatem. Deinde totum hoc beneficium, quantumcumque est, quod mihi maximum semper agnoscendum est, me non in malos usus conversurum, sed studiis humanioribus alacriter tractandis pro virili impensurum. Denique, si res ita exposcat, sub ipsa etiam poena amissionis et depositionis totius beneficii accepti, honesta quaelibet, utilia ac necessaria officia, maxime praeceptoratum in hac schola et rectoratum Teremiensem,²⁾ non detractaturum, imo cum animi grati memoria subiturum. Deus et conscientia mea testis esto.

¹⁾ Szóról szóra egyezik a szászvárosi ev. ref. Kún-collegium törv. A. Lex. Formula obligationis civium inter scholae membra recens. (A szászvárosi ev. ref. Kún-collegium 1893/94. évi törv. 20—21. l.)

²⁾ Teremi falu ma is létezik Kis-Küküllő vármegyében.

TARTALOM.

	Lap.
I. Fejezet: <i>A maroscásárhelyi ev. ref. iskola szervezete a XVII. században</i>	3
I. A törvény története és forrása	3
II. Tanoncok, tantárgyak és tanrendszere	10
III. Vallásos és erkölcsi nevelés	15
IV. Tanulók	18
V. A tanulók hivatalai	22
II. Fejezet: <i>Leges scholae Maroscasarhelyinae</i>	26
III. Fejezet: <i>Ordo et constitutio scholae Agropolitanae anno 1663</i>	38
IV. Fejezet: <i>Leges de anno 1674</i>	40